Михайло Гутор

КАТАСТРОФА

в історії єврейських громад: Вовковинців, Корниці, Макова, Михайлівки, Новолабуня, Шатави.

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»
Київ-2026

Вовковинці[1]

Залізничний вокзал.[2]

Вовковинці — селище в Хмельницькому районі.

Засноване 1559 року.

За часів першої писемної згадки про селище – 1559 рік – населення його було переважно християнським. Його більша частина складалася з нащадків дворян Вовкових або Вовковинських. Всі дипломи на дворянство і грамоти на землі Вовковинські дворяни одержували від великих князів литовських і королів польських, особливо з Династії Ягеллонів.

У XVI ст. Вовковинські все ще представляли найбільш чисельний рід. В 1572 році у Вовковинцях було 18 будинків, 1739 року – 58 сімей Вовковинських, 59 – інших сімей. Село складалося з восьми кутків: Сали, Демковичі, Паньковичі,

[1] Wołkowińce // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Tom XIII (Warmbrun — Worowo) z 1893 r. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XIII/874; Р. В. Маньковська. Вовковинці // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 1: А — В. — С. 590. URL: https://www.history.org.ua/?termin=Vovkovyntsi; Вовковецька громада. URL: https://vovkovynecka-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-vovkovinci-17-28-51-20-03-2018/; Epsztein T. Polska własność ziemska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 r. Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN/ Warszawa, 2008.URL: https://rcin.org.pl/Content/63786/PDF/WA303_83255_III2581_Epsztein.pdf; Genealogia na Podolu i Kijowszczyźnie. URL: https://genealogie-kresowe.pl/genealogie/ksiegi-metrykalne/gubernia-podolska/dekanat-mohylowski/wolkowince

[2] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

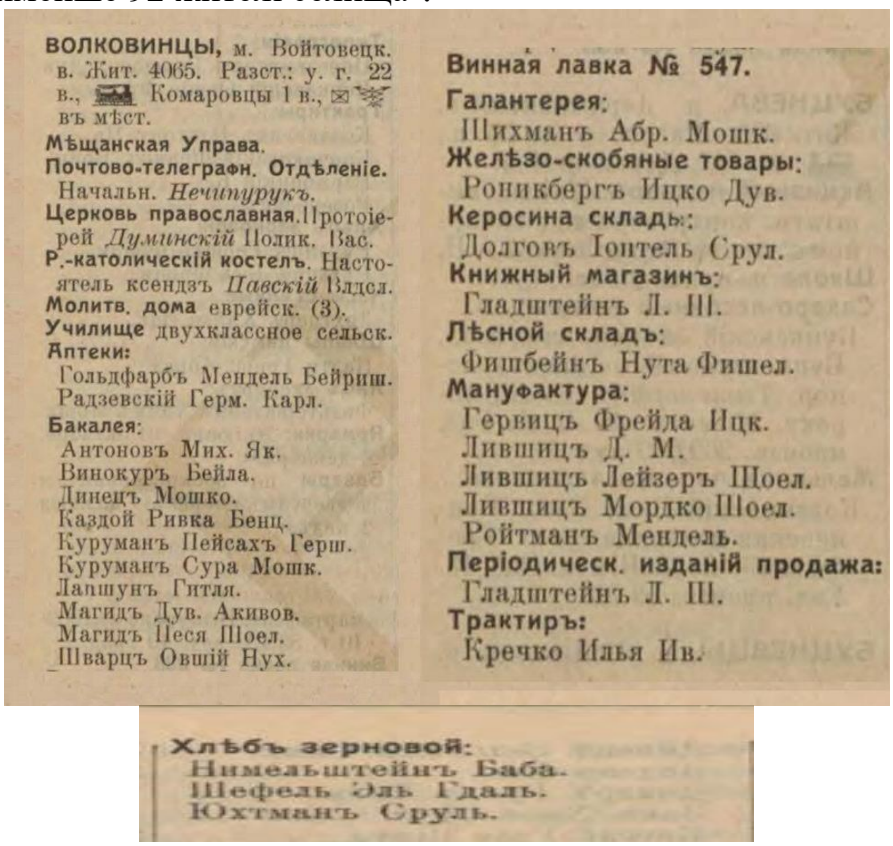
Дахновичі, Сугаковичі, Гудичі, Тарасовичі, Тихновичі. Крім цього в селі проживало 44 євреї.

В роки гетьманування Івана Виговського, який намагався налагодити стосунки з Річчю Посполитою, Вовковинці були передані йому у володіння.

У 1893 році Вовковинці із селища переходять у розряд містечка. Особливо пожвавилось життя у Вовковинцях в 60-х роках XIX ст..- з часу проведення селянської реформи і початку будівництва залізниці Жмеринка-Волочиськ. Залізничну станцію коло Вовковинець назвали Комарівцями – за назвою села, що нині перебуває в Барському районі Вінницької області. Справа в тому, що залізнична колія мала проходити саме через село Комарівці, але Вовковинецький поміщик, розуміючи, що залізниця це прогрес і для того, щоб показати свою могутність, підкупив будівельників і провів залізничну колію через Вовковинці, однак назва станції залишилась Комарівці. Так як ніхто не хотів переробляти безліч державних документів.

За переписом 1897 року селище налічувало 3652 мешканці, з них 1178 – євреї[3].

Під час організованого радянською владою Голодомору 1932—1933 років померло щонайменше 92 жителі селища[4].

ВОЛКОВИНЦЫ, м. Войтовецк. в. Жит. 4065. Разст.: у. г. 22 в., Комаровцы 1 в., въ мѣст.
Мѣщанская Управа.
Почтово-телеграфн. Отдѣленіе. Начальн. *Нечипурукъ.*
Церковь православная. Протоіерей *Думинскій* Поник. Вас.
Р.-католическій костелъ. Настоятель ксендзъ *Павскій* Вдсл.
Молитв. дома еврейск. (3).
Училище двухклассное сельск.
Аптеки:
Гольдфарбъ Мендель Бейришъ.
Радзевскій Герм. Карл.
Бакалея:
Антоновъ Мих. Як.
Винокуръ Бейла.
Динецъ Мошко.
Каздой Ривка Бенц.
Куруманъ Пейсахъ Герш.
Куруманъ Сура Мошк.
Лапшунъ Гитля.
Магидъ Дув. Акивов.
Магидъ Песя Шоел.
Шварцъ Овшій Нух.

Винная лавка № 547.
Галантерея:
Шихманъ Абр. Мошк.
Желѣзо-скобяные товары:
Роникбергъ Ицко Дув.
Керосина складъ:
Долговъ Іонтель Срул.
Книжный магазинъ:
Гладштейнъ Л. Ш.
Лѣсной складъ:
Фишбейнъ Нута Фишел.
Мануфактура:
Гервицъ Фрейда Ицк.
Лившицъ Д. М.
Лившицъ Лейзеръ Шоел.
Лившицъ Мордко Шоел.
Ройтманъ Мендель.
Періодическ. изданій продажа:
Гладштейнъ Л. Ш.
Трактиръ:
Кречко Илья Ив.

Хлѣбъ зерновой:
Нимельштейнъ Баба.
Шефель Эль Гдаль.
Юхтманъ Сруль.

Єврейські підприємці Вовковинців.[5]

[3] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского.. Том пятый. Брессюир — Гадасси (1910). – С. 720. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom05_1910__ocr.pdf

[4] Вовковинці. Геоінформаційна система місць «Голодомор 1932—1933 років в Україні». Український інститут національної пам'яті.

[5] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 996. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

Єврейська громада[6]

У 1847 р. у Вовковинцях проживало 583 євреї, в 1897 р. – 1178 (32,2%), в 1923 р. – 965, 1939 р. — 764 євреї.

Євреї оселилися у Вовковинцях у 17 ст.

У XIX ст. євреї займалися ремеслами, їм належало 3 млини.

У кінці XIX ст. було 3 синагоги.

У 1912 р. євреям належали одна з двох аптек (Мендель Голдфарб), 9 з 10 бакалійних лавок, єдина залізна, всі 5 мануфактурних, всі 3 хлібні.

Євреї мали склад гасу (Іонтель Долгов), лісовий склад (Нута Фішбейн), книгарню та газетну лавку (Л. Гладштейн).

У вересні 1942 р. 200 євреїв із Вовковинців було розстріляно у Деражні.

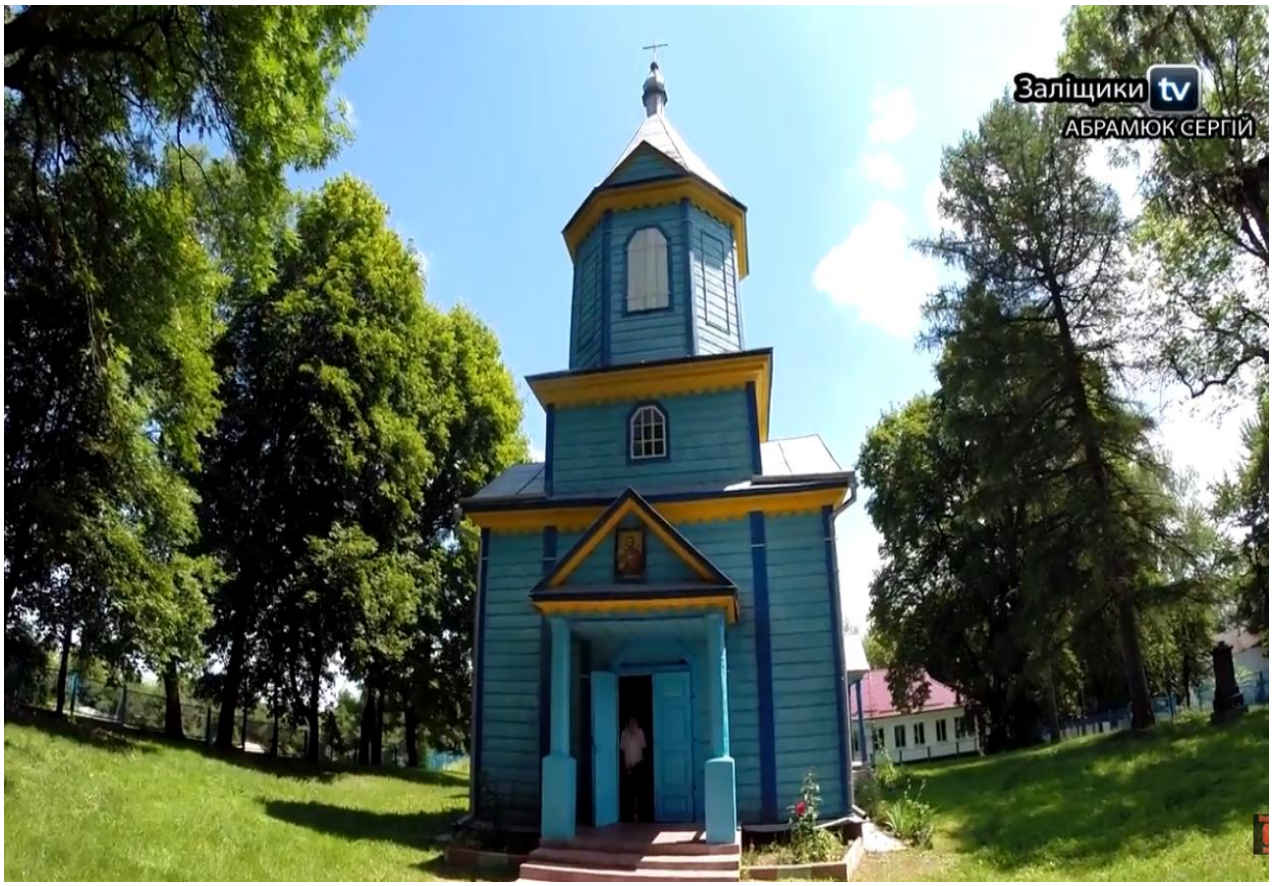

Територія колишнього єврейського цвинтаря.[7]

[6] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского.. Том пятый. Брессюир — Гадасси (1910). – С. 720. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom05_1910__ocr.pdf

[7] Згідно з Європейською ініціативою єврейських кладовищ ESJF, точний період заснування кладовища невідомий. Але оскільки воно згадується на старих картах з 1860-х по 1939 рік, можна припустити, що кладовище виникло в той період. Кладовище було зруйноване за радянських часів. Сьогодні немає видимих слідів кладовища та його меж. Зараз ця ділянка використовується для сільськогосподарських потреб. Надгробків немає; Індекс єврейського мистецтва та матеріальної культури Бецалеля Наркіса URL: https://cja.huji.ac.il/?mode=set&id=46147

Корниця[8]

Корниця, Церква Святої Трійці.

Корниця — село в Білогірській селищній громаді Шепетівського району.

Корниця згадується в 1545 р. в ревізії крем‘янецького замку, як власність Федора Корницького. По Корницьких Корниця переходить до князя Сангушки.

У 1906 році містечко Білгородської волості Ізяславського повіту Волинської губернії. Відстань від повітового міста 18 верст, від волості 10. Дворів 224, мешканців 1738[9].

За переписом 1911 р. в Корниці було 2030 жителів, міщанська управа, 8 крамниць, горілчана крамниця і ярмарок що 2 тижні. В самому містечку велике замчище. За місцевими переказами був це замок Сенютів.

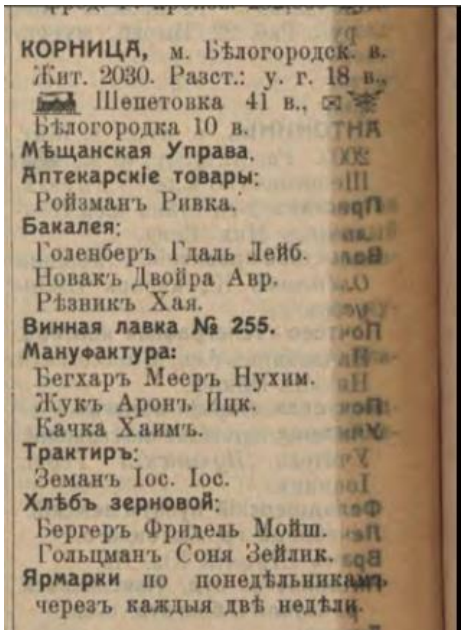
В кінці 19 ст. було там 210 домів і 1,124 жителів (римо-католиків – 40, євреїв 500), дерев'яна церква з 1778 р. і церковно-приходська школа від 1878 р., 6 ярмарків річно.

---

[8] Kornica // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1883. — T. IV. — S. 406. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_IV/406; Олександер Цинкаловський // Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. — Т. 1. — Вінніпег, 1986. – С. 541. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/887/file.pdf; Корниця / Н. С. Кравчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014.

[9] Список населенных мест Волынской губернии / Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Волынская губернская типография. – 1906. – С. 73. – 222 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0009738

Єврейська громада[10]

КОРНИЦА, м. Бѣлогородск. в.
Жит. 2030. Разст.: у. г. 18 в.,
Шепетовка 41 в.,
Бѣлогородка 10 в.
Мѣщанская Управа.
Аптекарскіе товары:
Ройзманъ Ривка.
Бакалея:
Голенберъ Гдаль Лейб.
Новакъ Двойра Авр.
Рѣзникъ Хая.
Винная лавка № 255.
Мануфактура:
Бегхаръ Мееръ Нухим.
Жукъ Аронъ Ицк.
Качка Хаимъ.
Трактиръ:
Земанъ Іос. Іос.
Хлѣбъ зерновой:
Бергеръ Фридель Мойш.
Гольцманъ Соня Зейлик.
Ярмарки по понедѣльникамъ
черезъ каждыя двѣ недѣли.

У 1765 р. у Корниці проживало приблизно 300 євреїв, 1847 р. – 345, 1897 р. – 517 (41,3%), 1900 – 515, 1923 р. – 322 євреї.

У 1649 р. єврейську громаду Корниці було знищено під час набігу татар. Пізніше громадське життя у Корниці відродилося.

У 1865 р. діяла синагога.

У 1914 євреям належали єдиний склад аптечних товарів, 5 крамниць (в т. ч. усі 3 бакалійні).

Наприкінці 1941 р. євреї Корниці були депортовані в гетто Ляхівців (сучасна Білогір'я) і 27 червня 1942 р. розстріляні разом із місцевими євреями.

Єврейські підприємці Корниці.[11]

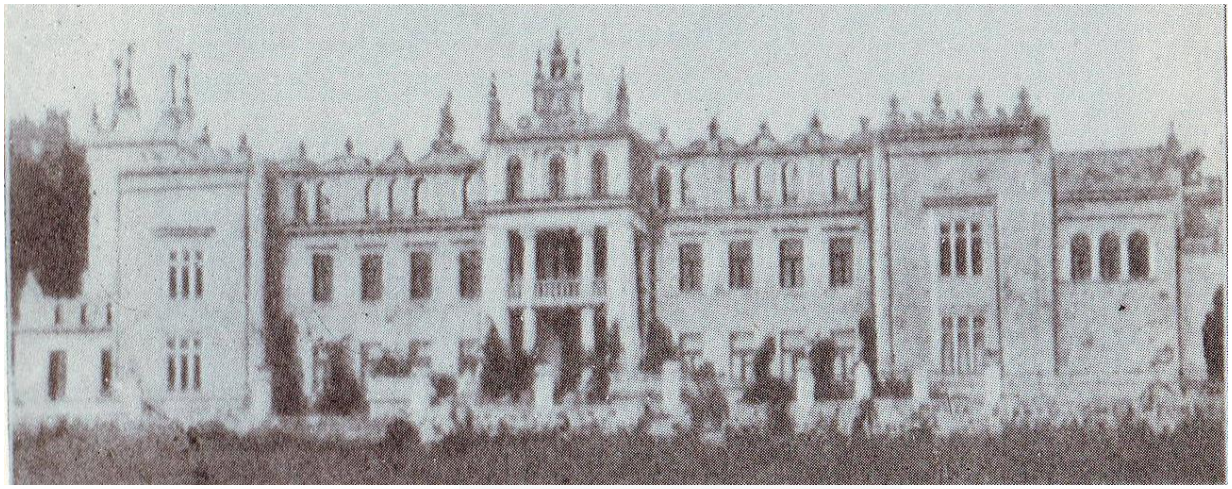
Корниця, мацеви на єврейському цвинтарі.[12]

[10] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том девятый. Иудан — Ладенбург (1911). – С. 757. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom09_1911__ocr.pdf; Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 63. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf; JewishGen. URL: https://www.jewishgen.org/Communities/community.php?usbgn=-1042861

[11] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С.752. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[12] Згідно з Ініціативою європейських єврейських кладовищ ESJF, точний період заснування кладовища невідомий, але найстаріший збережений надгробок належить до кінця 18 століття. Спочатку він з'являється на російських картах 1880-х років, а пізніше був позначений на картах 1920-х та 1939 років. Кладовище було знесено. Один розбитий надгробок та кілька фрагментів були повернуті на місце. Два надгробки лежать у воді, на березі озера Пана. Єдиний датований надгробок, знайдений експедицією ESJF, датується 1800 роком. повернути ліворуч і пройти приблизно 160 метрів. Цвинтар розташований у полі, біля озера Пана. URL: https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=449427

Маків[13]

Маків, маєток Рациборовських.[14]

Маків — село, центр Маківської сільської територіальної громади Кам'янець-Подільського району.

Початково поселення мало назву Ступинці, але 1746 року назву змінено власником Станіславом Маковецьким на Маків.

Вперше в історичних джерелах село Ступинці (так раніше називався Маків та Шатава) згадується в 1482 році, як володіння Вахни та Клари з Нищеслава. У свій час ця назва об'єднувала два поселення, які в наш час лежать по різні боки автомобільного шляху Н 03 (Житомир — Чернівці).

У 1565 році, після зміни кількох власників, частина Ступинців залишилася в розпорядженні П'ясецьких, а село Шатава належало Гербуртам. У податковому реєстрі за цей же рік згадуються як містечко Ступинці, в інший час — Шатава («Stupincze alias Satawa»)[15].

1746 року Микола Маковецький, червоногродський мечник, перейменував Ступинці на Маків і виклопотав у польського короля Августа III право називати поселення містечком, проводити ярмарки, які завдавали чимало шкоди торгівлі в Кам‘янці, на що неодноразово жалілися тогочасні кам‘янецькі міщани канцлеру Замойському. Тоді в Макові поселилося чимало євреїв, і містечко стало навіть центром їхнього кагалу. А 1765 року там проживало 273 євреї. Згодом їх кількість зменшилася (в 1775 р. – 137, 1784 р. вони мешкали в 53 будинках).

---

[13] Maków // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1884. — T. V. — S. 930. (пол.). URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_V/930; Гульдман, В. К. Подольская губерния [Электронная копия]: опыт геогр.- стат. описания / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком., 1889. – С. 334. – 414 с. – (Тип. Подол. губ. правл.). URL: https://library.vn.ua/e-library/katalog/guldman-v.-k.-podolskaya-guberniya; Мазур Л. В. — Маків з найдавніших часів до 1917 року / «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Збір https://portalhistoryua.com/historical-monument/palacz-u-makovi/#gallery-1 ник науково-краєзнавчих праць. Випуск V» — Дунаївці — Кам'янець-Подільський (2013).

[14] Світлина з книги *Urbański A. Pro memoria: 4-ta serja rozgromionych dworów kresowych* / A. Urbański. - Warszawa: nakł. autora, 1929; URL: https://portalhistoryua.com/historical-monument/palacz-u-makovi/#gallery-1.

[15] Jabłonowski, A.. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Cz. 1. – s. 179/ URL: https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/40252/edition/57222/content

Від Ксаверія і Вікторії Маковецьких 1751 року маківський маєток разом із Зеленою Лукою, або Чечельником, перейшов до графа Юзефа Рациборовського (1689-1756) гербу «Еліта», який був на той час дідичем села Солобковець у Кременецькому повіті.

1906 року у Макові проживав новий господар Альфред Журовський, числилося 2966 мешканців (562 двори)[16]. Альфред Журовський вирішив відновити колишню славу. Будівлі резиденції були в стані руїни, сад та парк запущені. Тому він складав план нової резиденції, який втілити до кінця перешкодив 1917 рік. Але він перебудував палац, збудував цукровий завод, мости, конюшні, корівники, будинки для робітників заводу, баню, будинок для директора заводу, кухню (тепер старе приміщення школи), приміщення церковно – парафіяльної школи, ремонтував дороги. Керував роботами запрошений із Петербурга архітектор Вальдемар Федерра[17]. Після жовтневих подій у Петрограді 1917 року маківські селяни разом із солдатами Камчатського полку погромили панську садибу, заволоділи заводом, забрали цукор та хліб. А палац спалили й цілковито зруйнували дезертири. Цілим залишився лише флігель. Пан Журовський з сім'єю виїхав до Польщі[18].

Альфред Журовський

Під час організованого радянською владою Голодомору 1932—1933 років померло щонайменше 260 жителів села[19].

До нашого часу зберігся парк площею 40 га, закладений наприкінці 18 ст. братами Рациборовськими. В роки другої світової війни він був майже цілковито знищений. Парк було відновлено зусиллям маківчан. Тепер на площі 7 га зростає близько 900 екземплярів дерев та кущів. Крім місцевих порід є і екзоти: модрина сибірська, сосна чорна, бук червонолистий. Поряд гордо розкинули крони старожили (близько 200 років) – платани кленолисті, або лондонські дуби. Прикрашає парк алея каштанів звичайних[20].

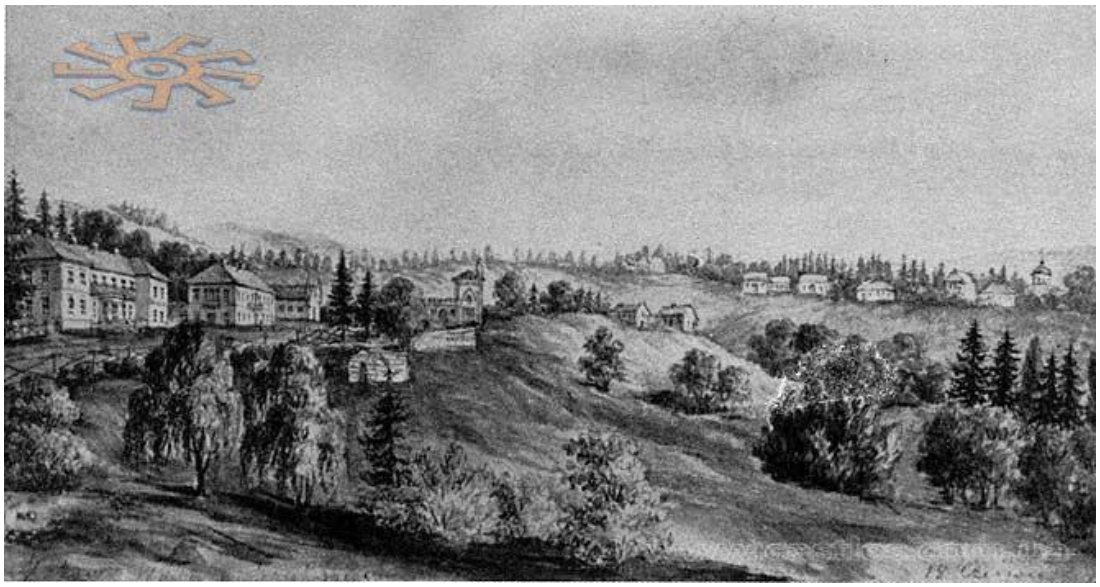
[16] Матковська Н. З історії села// Дунаєвец.вісн.- 2004.- 22 лип.

[17] Наконечна Л.І. Маківський цукровий завод: історія і сьогодення / Л.І. Наконечна, Л.Сорокатюк. – Маків, 1997. – 16 с.

[18] Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К., 1971. – С. 248. – 705 с.

[19] Маків. Геоінформаційна система місць «Голодомор 1932—1933 років в Україні». Український інститут національної пам'яті.

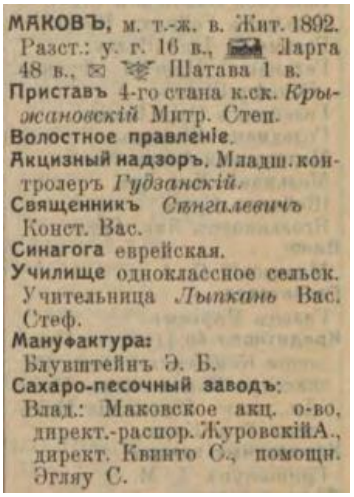
[20] Ковальчук С.І. Пам'ятки природи Хмельниччини / С.І. Ковальчук, М.А.Задорожний. – Л.: Каменяр, 1985. – С. 29.– 56 с.

Ступинці (Маків)[21]

Єврейська громада[22]

У 1765 р. в Макові проживало 319 євреїв, у 1897 р. – 144 євреї (7,8%), у 1926 р. у Маківському районі – 953 євреї.

МАКОВЪ, м. т.-ж. в. Жит. 1892. Разст.: у. г. 16 в., Ларга 48 в., Шатава 1 в.
Приставъ 4-го стана к.ск. *Крыжановскій* Митр. Степ.
Волостное правленіе.
Акцизный надзоръ. Младш. контролеръ *Гудзанскій*.
Священникъ *Свнгалевичъ* Конст. Вас.
Синагога еврейская.
Училище одноклассное сельск. Учительница *Лыжань* Вас. Стеф.
Мануфактура:
Блувштейнъ Э. Б.
Сахаро-песочный заводъ:
Влад.: Маковское акц. о-во, директ.-распор. ЖуровскійА., директ. Квинто С., помощн. Эгляу С.

У 1889 в діяла синагога.

Основне заняття євреїв у кінці XIX – початку XX ст. – ремесла.

У довіднику 1913 року вказана синагога і лише 1 лавка (мануфактурна), що належала єврею Е. Блувштейну[23].

6 липня 1919 р. у Макові стався погром, влаштований частинами Червоної Армії.

У липні 1941 р. Маків зайняли частини вермахту.

1 вересня 1941 р. були розстріляні євреї **Макова** та Шатави – 1218 осіб[24].

Ті, хто залишився згодом, загинули в гетто Дунаєвець і Кам'янця-Подільського у 1942 р.

---

[21] Малюнок Наполеона Орди

[22] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том десятый. Ладенбург — Миддот (1911). – С. 556. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom10_1911__ocr.pdf; Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; Демченко С. Долі подільських євреїв (за матеріалами колекції «Непрочитані листи 1941-го») //Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 4 (22) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2018. – 143-144. – 224 с. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/05.02.2019/pdf/full.pdf; Оліневич С. С. Окупація Дунаєвеччини в роки Великої Вітчизняної війни // Тези доп. респ. наук.-практ. конфер. "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля" / Редкол.: Винокур І. С., Прокопчук В. О. (відп. ред.), Ситар А. Й. – Дунаївці, 1993. – С. 60–62; Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 21. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

[23] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С.921. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[24] Слободянюк П. Єврейські жертви на Поділлі в роки Другої світової війни // П. Слободянюк // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 122–127. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/11.pdf

Мацеви на єврейському цвинтарі. Маків, 2021 р.[25]

[25]Індекс єврейського мистецтва та матеріальної культури Бецалеля Наркіса. URL: https://cja.huji.ac.il/search.php?submited=submited&free_text=%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2

Новолабунь[26]

Пам’ятний знак на честь 500-річчя села.

Новолабунь (раніше *Лабунь*, *Любунь*) — село в Полонській міській територіальній громаді Шепетівського району.

У XVI столітті володарями Лабуня були Лабунські і їм належало 18 сусідніх поселень. На початку XVII століття землями Лабуня володіли православні українські магнати Острозькі.

З 1775 року по 1792 рік володарем Лабуня стає зять князя Марціна Любомирського — Юзеф Ґабріель Стемпковський.

На руїнах давнього замку Стемпковський побудував двоповерховий палац.

1775 року він звертається до польського короля Станіслава Авґуста про надання йому привілеїв. У цей час Лабунь виконує роль столиці воєводства

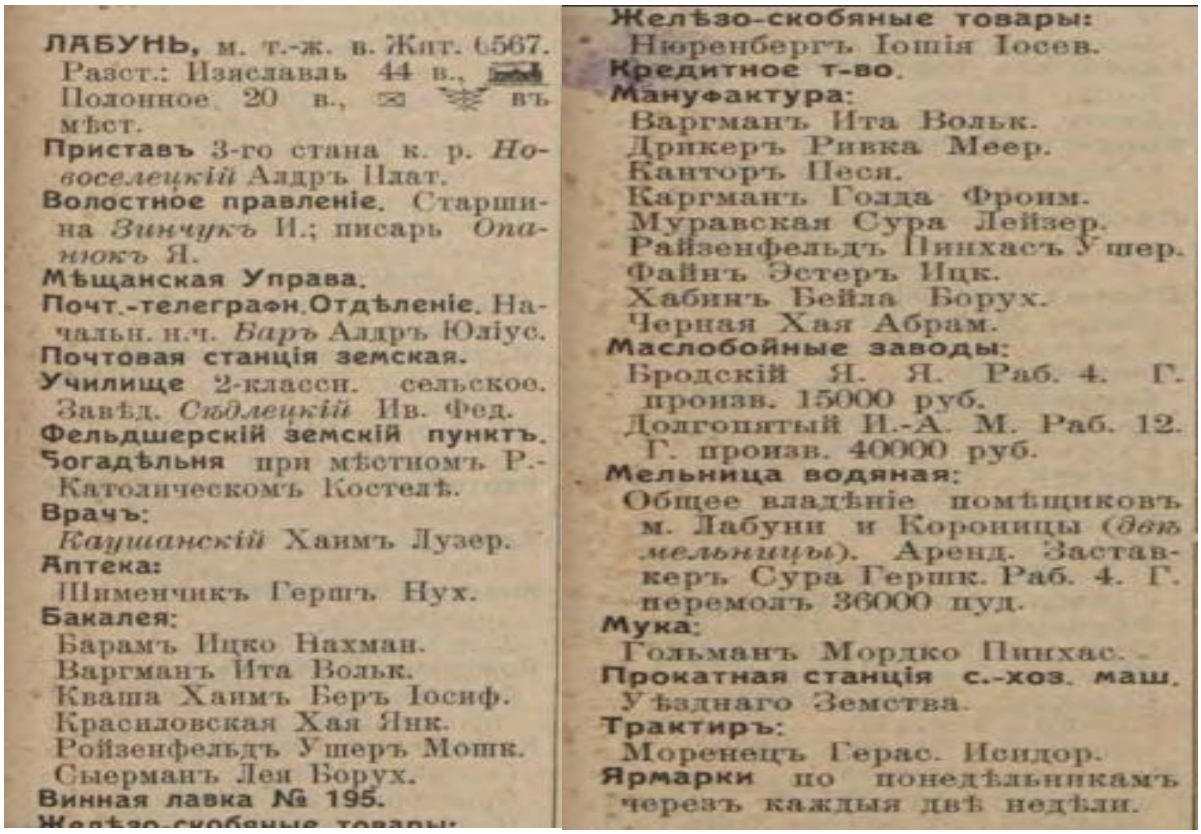
[26] Łabuń, mko, pow. zasławski // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1884. — T. V. — S. 563. (пол.). URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_V/563; Лабунь, містечко //*Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. — Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1986. — Т. 2 : Л — Я. — 578 с. – С. 5-7. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StVol_1986/StVol_1986.pdf; Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 3: Уезды Кременецкий и Заславский / Составил Н. И. Теодорович. – Почаев, 1893. – С. 577-591.– 696 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/IstStatOpVolGub3_1893/IstStatOpVolGub3_1893.pdf; ŁABUŃ. URL: https://www.wolyn.com.pl/index.php/component/content/article/labun?catid=9&Itemid=474; Labun. Pierwsimwlasciciele jego. URL: https://heritage.oa.edu.ua/assets/files/stecki_labun.pdf; Новолабунь / Н. В. Буцен // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-73447

Волинського і Київського. Сюди приїздила польська знать зі всього краю на розкішні бали, які постійно влаштовував Юзеф Стемпковський.

Місцеві жителі сприймали Стемпковського як «ката над катами». Під час гайдамацьких повстань, відомих під назвою Коліївщина або Уманської різні, Стемпковський очолював військово-судову компанію, що у Житомирі чинила суд над гайдамаками. Саме він засуджував їх до страшних покарань

Коли ж у 1793 році Стемпковський помер, то його палац розібрано за борги

Станом на 1870 рік в Лабуні було 496 будинків, 1796 мешканців, костел, 5 церков, 6 олійниць, 3 каплички, синагога, 2 молитовних будинки, 26 крамниць. Тут працював 51 ремісник[27].

ЛАБУНЬ, м. т.-ж. в. Жит. 6567. Разст.: Изяславль 44 в., Полонное 20 в., ✉ въ мѣст.
Приставъ 3-го стана к. р. *Новоселецкій* Адръ Цат.
Волостное правленіе. Старшина *Зинчукъ* И.; писарь *Опанюкъ* Я.
Мѣщанская Управа.
Почт.-телеграфн.Отдѣленіе. Начальн. н.ч. *Баръ* Адръ Юліус.
Почтовая станція земская.
Училище 2-классн. сельское. Завѣд. *Сядлецкій* Ив. Фед.
Фельдшерскій земскій пунктъ.
Богадѣльня при мѣстномъ Р.-Католическомъ Костелѣ.
Врачъ:
Каушанскій Хаимъ Лузер.
Аптека:
Шименчикъ Гершъ Нух.
Бакалея:
Барамъ Ицко Нахман.
Варгманъ Ита Вольк.
Кваша Хаимъ Беръ Іосиф.
Красиловская Хая Янк.
Ройзенфельдъ Ушеръ Мошк.
Сыерманъ Лея Борух.
Винная лавка № 195.
Желѣзо-скобяные товары:
Нюренбергъ Іошія Іосев.
Кредитное т-во.
Мануфактура:
Варгманъ Ита Вольк.
Дрикеръ Ривка Меер.
Канторъ Песя.
Каргманъ Голда Фроим.
Муравская Сура Лейзер.
Райзенфельдъ Пинхасъ Ушер.
Файнъ Эстеръ Ицк.
Хабинъ Бейла Борух.
Черная Хая Абрам.
Маслобойные заводы:
Бродскій Я. Я. Раб. 4. Г. произв. 15000 руб.
Долгопятый И.-А. М. Раб. 12. Г. произв. 40000 руб.
Мельница водяная:
Общее владѣніе помѣщиковъ м. Лабуни и Короницы (*двѣ мельницы*). Аренд. Заставкеръ Сура Гершк. Раб. 4. Г. перемолъ 36000 пуд.
Мука:
Гольманъ Мордко Пинхас.
Прокатная станція с.-хоз. маш. Уѣзднаго Земства.
Трактиръ:
Моренецъ Герас. Исидор.
Ярмарки по понедѣльникамъ черезъ каждыя двѣ недѣли.

Єврейські підприємці Лабуня.[28]

Це колишнє повітове місто Заславської губернії на початку XX ст. славилося своїми олійнями, поташнями, а також наявністю, якщо говорити теперішньою мовою, значної кількості складських приміщень (їх було 24). Далеко за межами містечка знали чудову продукцію маслобійних заводів Бродського і Долгоп'ятова. У Лабуні працювали два водяних млина з річним показником перемолу 36 тисяч пудів. Хоча відстань від найближчої залізничної станції складала 22 версти, там функціонувало своє поштово-телеграфне відділення[29].

[27] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom V, s. 563.

[28] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – с. 758. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[29] Записи Володимира Кочубея про Шепетівку та сусідні містечка на початку XX століття. Фонди Інституту рукопису київської Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського

Лазня. Лабунь, 1923 р.[30]

Єврейська громада[31]

У 1867 в Новолабуні діяло 3 синагоги. З 1890 р. рабином був Меїр Лернер.

Основні заняття єврейського населення о 19 – поч. 20 ст. – ремесла та торгівля.

У 1914 р. євреї орендували 2 млини (Сура Заставкер); євреям належали маслоробний завод (Я.Бродський), єдина аптека (Герш Шименчик), 17 лавок (у т. ч. усі 9 мануфактурних, усі 6 бакалійних).

Євреєм був єдиний лікар у Новолабуні Хаїм Каушанський.

У 1923 р. коштом Джойнта побудована громадська лазня.

У 1923 в Новолабуні проживало 952 євреї.

З 1925 р. – центр єврейської національної сільради.

1931 р. – бл. 600 євреїв.

Після окупації частинами вермахту на околицях Новолабуні в 14.08.1941 р. було розстріляно 80 євреїв.

29.08.1941 р. відбулися нові масові вбивства євреїв.

14.02.1942 євреї, що залишилися, були переселені в гетто Полонного, де загинули під час ліквідації гетто 26.06.1942 р.[32]

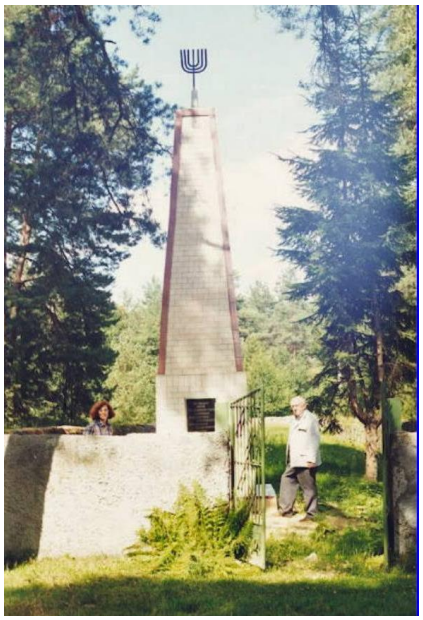
[30] Мешканці села завершують ремонт лазні в Лабуні. Ремонт, який став можливим завдяки коштам, виділеним Об'єднаним розподільчим комітетом, дозволив цим євреям знову користуватися лазнею після кількох років занепаду. URL: https://kehilalinks.jewishgen.org/yurovshchina/index.html

[31]ЄЕ. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона/Словник/3-1.

[32] Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 63.URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

Моше Бітбройт, Ріва Бітбройт до Другої світової війни проживали у Новолабуні. Моше Бітбройта та Ріву Бітбройт було вбито під час Голокосту.[33]

Меморіал жертвам Голокосту. Меморіал розташований у лісі біля залізничної станції на місці масового вбиства понад 4000 євреїв Полонного та сіл Новолабунь і Воробіївки у вересні 1941 р.[34]

Меморіал братської могили. У цьому місці за залізничним переїздом, неподалік дороги, що веде до невеличкого містечка Понінка, 26 червня 1942 р. нацисти розстріляли 1270 єврейських в'язнів Полонського гетто.[35]

[33] URL: https://collections.yadvashem.org/en/photos/search-results/Labun?page=1
[34] URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=2567622338870402O&set=pcb.1394405249003889
[35] URL: https://www.facebook.com/photo?fbid=2567622354537067l&set=pcb.1394405249003889

Михайлівка[36]

Михалпіль, 1930 р.[37]

Михайлівка (колишня назва Михалпіль**,** Міхамполь, пол. *Michałpol*) — село у Розсошанській сільській громаді Хмельницького району.

8 березня 1605 року на прохання спадкоємців засновника Михалпіля Станіслава Станіславського, підкоморія коронного, король Зигмунт III своїм привілеєм надав місту магдебурзьке право.

В середині XVIII століття Михалпіль став одним із найбільших містечок Летичівського повіту.

У 1780 власником Міхалпіля став Гжегож Ворсель, каштелян галицький. За його проханням король Станіслав Август надав місту ще три ярмарки.

У 1885 році бувше власницьке та державне містечко Михалпіль було центром волості, налічувало 168 дворів, 1851 жителя (з них 1254 євреї), волосне правління, поліцейський відділок, православну церкву, костел, синагогу,

[36]Michałpol 1.), [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. VI: Malczyce – Netreba, Warszawa 1885, s. 312. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_VI/312; Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 1027-1028 (пол.)URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=191; Историко-статистическое описание церкви и прихода м. Михалполя Летичевского уезда // Подольские епархиальные ведомости. — 1869. — № 17. — С. 720–728. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/b5/e7/b5e7989b-ea60-4789-a624-c87ba404093c.pdf; *Микитин. Михампіль. Михайлівка: нариси історії с. Михайлівка* / Упоряд. Гриб Л. – Ярмолинці: ЦРБ, 2011. – 20 с.

[37] Світлина П. Жолтовського. З книги "Пам'ятки архітектури Подільської губернії" Харків, 2013 URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=411753326172541&set=pcb.411753709505836

єврейський молитвений дім, школу, сім магазинів, базар (кожні два тижні), три майстерні з виділки шкір, свічний завод, пивзавод, лісопилку[38].

В кінці XIX столітті у містечку відкрили земську лікарню на 10 ліжок[2].

На кінець 31 липня 1919 року містечко Михалпіль перебувало в руках більшовиків. В районі містечка Юдейський курінь УГА після кількох перестрілок перейшов в атаку, захопив Михалпіль, взяв у полон майже увесь гарнізон.

У нижньому ряду в центрі – командир Юдейського пробоєвого куреня Соломон Ляйнберг.[39]

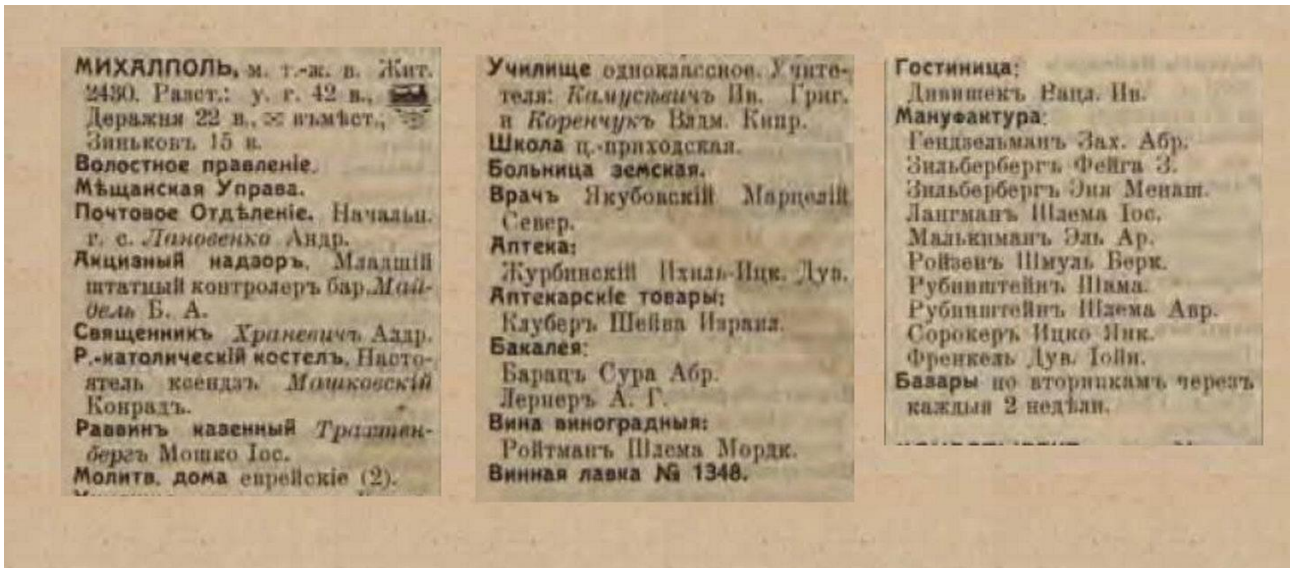
1920–1922 рр. в Михалполі тривали селянські антибільшовицькі повстання, пізніше – активні виступи проти насильницької колективізації.

12 липня 1941 року, Михалпіль був зайнятий німецькими військами. У період Другої світової війни при німцях у містечку діяла Міхалпільська районна управа[40].

[38] Волости и важнейшие селения Европейской России. – Вып. 3: Губернии Малороссийские и Юго-Западные: Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская / Издание Центрального статистического комитета. – СПб.,1885. С 270. – 349с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0015773

[39] Підрозділ сформували в червні 1919 року в Тернополі. Його основою стали загони єврейської міліції, створені для самооборони після польських погромів у Львові. Командир загону, колишній офіцер австро-угорської армії поручник Соломон Ляйнберг, звернувся до керівництва УГА з пропозицією воювати спільно проти польських військ. Офіційне уповноваження на це видала «Єврейська національна рада» Тернополя. Курінь налічував близько 1200 вояків.

[40] С. Зворський, Н. Христова (2005). Реєстр розсекречених архівних фондів україни (PDF). Київ: ДК Архівів України. с. т. 3, кн. 3, с. 174, зап. 5544.

МИХАЛПОЛЬ, м. т.-ж. в. Жит. 2430. Разст.: у. г. 42 в., Деражня 22 в., 32 въмѣст., Зиньковъ 15 в.
Волостное правленіе.
Мѣщанская Управа.
Почтовое Отдѣленіе. Начальн. г. с. *Лиховенко* Андр.
Акцизный надзоръ. Младшій штатный контролеръ бар. *Майдель* Б. А.
Священникъ *Хриневичъ* Алдр.
Р.-католическій костелъ. Настоятель ксендзъ *Мошковскій* Конрадъ.
Раввинъ казенный *Трахтенбергъ* Мошко Іос.
Молитв. дома еврейскіе (2).

Училище одноклассное. Учителя: *Калусевичъ* Ив. Григ. и *Коренчукъ* Вадм. Кипр.
Школа ц.-приходская.
Больница земская.
Врачъ Якубовскій Марцелій Север.
Аптека:
Журбинскій Ихиль-Ицк. Дув.
Аптекарскіе товары:
Клуберъ Шейна Израил.
Бакалея:
Барацъ Сура Абр.
Лернеръ А. Г.
Вина виноградныя:
Ройтманъ Шлема Мордк.
Винная лавка № 1348.

Гостиница:
Дивинскъ Вацл. Ив.
Мануфактура:
Гендзельманъ Зах. Абр.
Зильбербергъ Фейга З.
Зильбербергъ Эня Менаш.
Лангманъ Шлема Іос.
Малькиманъ Эль. Ар.
Ройзенъ Шмуль Берк.
Рубинштейнъ Шама.
Рубинштейнъ Шлема Авр.
Сорокеръ Ицко Янк.
Френкель Дув. Тойв.
Базары по вторникамъ черезъ каждыя 2 недѣли.

Єврейські підприємці Михалполя.[41]

Єврейська громада[42]

Євреї жили в Михалполі з 1-ї половини XVIII ст. Основне заняття єврейського населення – торгівля та ремесла.

За ревізією 1847 р. "Міхалпільське єврейське суспільство" складалося з 953 душ.

1885 року Михалпіль став центром волості. У місті налічувалося 168 дворів, 1851 мешканців, з них 1254 євреї. Діяли синагога та єврейський молитовний дім.

За переписом 1897 р. у Михалполі жителів – 2370, з них 1392 єврея (73,4%).

Рабином на 1912 р. був Мошко Трахтенберг.

Після входження до складу Російської імперії було засновано Михалпольський раввинат.

Деякі євреї-робітники Михалполя брали участь у діяльності нелегальних профспілок, що виникла під час революції 1905-1907 рр. У 1907 році існував молодіжний сіоністський осередок, група Бунда налічувала до 20 чоловік.

У 1914 євреям належали 10 промислових підприємств, склад аптекарських товарів, єдина аптека, 13 лавок (у т. ч. усі 10 мануфактурних).

У 1914 в Михалполі діяло 2 синагоги.

На початку 1920-х рр. було відкрито школу з викладанням на ідиші.

На початку 1930-х рр. створено єврейський колгосп, існував єврейський будинок культури. У 1933 євреї становили 95% членів місцевого осередку КП(б)У. У 1930-х роках була знищена дерев'яна синагога з розписами.

На єврейському цвинтарі збереглося приблизно 100 пошкоджених надгробків XIX– поч. XX ст.

[41] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[42] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского.. Том одиннадцатый. Миддот — Община (1911). – С. 114. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom11_1911__ocr.pdf; Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php;

Згідно з переписом населення 1939 року, у Михалполі проживало 728 євреїв (34% від загальної кількості населення), а в межах тодішнього Михальпільського району — 909 євреїв.

Синагога, загальний вигляд з північно-східного боку. 1930 р.[43]

Синагога, загальний вигляд з південно-західного боку. 1930 р.[44]

[43] Світлина П. Жолтовського, 1930 р. (ІР НБУВ. — Ф. 278. — С. 473. — Од. зб. 571)

[44]Світлина П. Жолтовського. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*.— Ф. 278. — С. 473. — Од. зб. 573.

Синагога[45]

Була у Михалполі й дерев'яна (дубова) синагога (XVIII ст., орієнтовно 1760 р.). Синагога прожила до Другої світової, і якби не серія фотографій, зроблених працівником Харківського Музею українського мистецтва Павлом Жолтовським, ми б мали про неї досить схематичне уявлення. Всю внутрішню поверхню синагоги, кожен квадратний сантиметр її стін та стелі вкривали розписи – зрештою, це було дуже по-подільському, саме такими і були божниці на наших теренах. Завдяки тим фотографіям розписи склепінь і стін від майстра Ієгуди з михалпільської божниці вивчають спеціалісти – і почали робити це ще в 1910-х (Георгій Павлуцький і Георгій Лукомський, пізніше – польські дослідники Марія і Казимир Пехотки).

Синагога в Михалполі. Фрагмент розпису склепіння. 1930 р.[46]

Влітку 1930 р. за дорученням київського ВУАК свій звіт по розписах синагоги в Михалполі зробила Єлизавета Левитська. Для досліджень михалпільська синагога підходила чудово: вона була типовою представницею свого роду. Небагаті громади – а саме такі і були на Поділлі – не мали коштів на мурованні святині і задовольнялися дерев'яними синагогами десь на передмістях. Всі вони були прямокутними (квадратними) у плані, всі мали тісне відділення для жінок, щоб ті могли через велике вікно спостерігати за богослужінням. Жодна з подільських дерев'яних божниць не пережила Другої світової, а михалпільська вже й у 1930 р. перебувала у аварійному стані і заходити в неї,

[45] Котляр Є. До вивчення зниклих єврейських божниць. Дослідження Єлизавети Левитської розписів дерев'яної синагоги у Михалполі, 1930 р. *Народознавчі зошити*. 2013. № 3. С. 435-446. URL: https://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000068621; 100 єврейських містечок України: історичний путівник / В. Лукін, О. Соколова, Б. Хаймович. - СПб: Видавець А. Гершт, 1997. Вип. 2: Поділля. - 2000. – С. 92, 94,575. – 704 с. : іл. https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014912

[46] Світлина П. Жолтовського, 1930 р. (ІР НБУВ. — Ф. 278. — С. 473. — Од. зб. 575).

давно не чинну, було небезпечно. Вітер позривав з даху ґонт, а всередині були кількарічні порохи, прибирати котрі не дозволяли самі євреї: старі синагоги вважалися святими місцями, чіпати їх було зась, навіть задля такого необхідного ремонту чи прибирання.

Відома дослідниця єврейського мистецтва Рахіль Бернштейн-Вішніцер (1885-1989) вважала синагогу в Михалполі однією з найбідніших і самих непоказних і називала "*похмурим сараєм з високою покрівлею*".[47] Високий темний ґонтовий дах і справді був однією з характерних особливостей подільських дерев'яних божниць. Розписи складались з шрифтів, орнаментів та зображень тварин та знаків зодіаку (рай зображали кошиком плодів, які клюють птахи, приміром). Більшість зображень мали алегоричне значення: лисиця з козеням у зубах відповідала за антагонізм природних сил, ведмідь на ланцюгу символізував вигнання, курка з курчам уособлювала бога, що дбає про свій народ, а три зайці і три риби у колі символізували рух часу. Навіть коли потрібно було зобразити людину, цього уникали: від Діви чи Єви, приміром, маємо лише руки. При цьому майстер Ієгуда примудрився зобразити і міста (у тому числі свій уявний Ієрусалим), і ярмаркові сценки, і сади з виноградниками.

На момент побудови синагоги у Михалполі проживало 356 представників єврейської громади (1765 р.). І от як її збудували, такою вона й залишалася. Працівниця етнографічного відділу петроградського Руського музею М.А. Фріде, яка досліджувала подільські містечка у 1925-27 рр., писала: "*за законами єврейської релігії ніякі виправлення і переробки в синагозі неприпустимі, і зараз багато її (синагоги у* Смотричі) *частин розвалюється, вибито багато скла у вікнах, але ніхто не сміє до цього доторкнутися*".

Голокост[48]

Підрозділи німецької 6-ї армії зайняли Михалпіль 11 липня 1941 року. У липні та серпні село перебувало під контролем німецької військової комендатури (Ortskommandantur). Головою містечка було призначено місцевого українця на прізвище Начубський. У вересні 1941 року влада перейшла до німецької цивільної адміністрації. Михалпіль став районним центром у межах Ярмолинецького гебіту (Gebiet Jarmolinzy) у складі Генерального комісаріату «Волинь-Поділля» (Generalkommissariat Wolhynien und Podolien). Посаду гебітскомісара в Ярмолинцях обіймав Ернст Мертес. За часів цивільної адміністрації єдиними німцями, що перебували в Михалполі, були керівник сільськогосподарського відділу (зондерфюрер із питань сільського господарства — Sonderführer [Landwirtschaft]) Вільгельм Кнехельманн та його помічник; вони

[47] Rachel Wischnitzer *The Architecture of the European Synagogue*. Jewish Publication Society of America, 1964 - 312 стор.

[48] MIKHALPOL. Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. II. Part B. P. 1425-1426. URL: https://www.ushmm.org/online/camps-ghettos-download/USHMM_Vol%202_PartB.pdf; Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; BA-L (Філія Федерального архіву BA-L у Людвігсбурзі. Зовнішня філія Німецького федерального архіву Людвігсбург, B 162/5072, с. 434; VHF (Архів візуальної історії Фонду Шоа), № 32340 та 34283; ДАРФ, 7021-64-818, с. 203. YIU (Яхад - Ін Унум), свідок № 594, згадує, що євреїв із Шарівки та Фрамполя привезли до Ярмолинців, але не вказує дату; КругловА.И Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. С. 74. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf;

відповідали за різні господарства в Михальпільському районі й підпорядковувалися районному аграрному керівнику (Kreislandwirt) Карлу Вігманну в Ярмолинцях. У Михалполі також дислокувався підрозділ української поліції чисельністю понад 10 осіб, підпорядкований начальнику української поліції в Ярмолинцях. Пост німецької жандармерії в селі було створено лише після активізації партизанського руху в регіоні протягом 1943 року.

Улітку та восени 1941 року німці запровадили в Михалполі низку антиєврейських заходів. Було створено єврейську раду (юденрат) як посередницький орган між єврейським населенням і німецькою владою, а євреїв зобов'язали носити розпізнавальні знаки. Крім того, євреїв примушували до праці й забороняли їм залишати межі села. Згідно з повоєнними свідченнями німецького керівника сільськогосподарського виробництва Вільгельма Кнехельмана, на момент його прибуття до Михалполя (приблизно в листопаді 1941 року) там уже існувало єврейське гетто. За його оцінками, у гетто перебувало від 100 до 150 євреїв, хоча фактична кількість, найімовірніше, була вищою. Гетто розташовувалося в межах села, а євреїв розмістили окремо від решти населення. «"Комендант" цих євреїв [голова юденрату], який сам був євреєм, часто приходив до мене й надавав євреїв у моє розпорядження для виконання робіт». Євреїв залучали переважно до сільськогосподарських робіт у самому селі та його околицях[49].

Наприкінці жовтня 1942 року силами жандармерії та української поліції (зокрема близько 14 співробітників місцевої поліції Михалполя) зігнали євреїв із гетто в Михалполі та під посиленою охороною переправили їх до Ярмолинців. У Ярмолинцях усіх євреїв, зібраних з території Ярмолинецького гебіту, протягом кількох днів утримували на території занедбаного казарменого комплексу поблизу залізничної станції[50]. Після прибуття зі Старокостянтинова загону поліції безпеки та СД під командуванням гауптшарфюрера СС Карла Графа євреїв групами розстріляли біля трьох заздалегідь підготовлених ям. Українські поліцейські оточили місце страти, щоб ізолювати його та запобігти втечі в'язнів. Загалом там протягом приблизно шести годин було розстріляно близько 6400 євреїв[51].

За час окупації, що тривала з 11 липня 1941 року до 27 березня 1944 року, було вбито загалом 662 мешканці села; більшість із них становили євреї[52]. Близько 60 євреїв розстріляли в самому Михалполі[53]. Решту вбили в Ярмолинцях. Відомо, що врятувалося дуже мало євреїв із Михалполя.

[49] BA-L (Відділення Федерального архіву в Людвігбурзі (Зовнішнє відділення Федерального архіву Німеччини), B 162/5072, стор. 394–395, заява Вільгельма Кнехельманн, 19 вересня 1967 р. Існування гетто і використання євреїв для примусових робіт також згадуються в VHF Visual History Archive of the Shoah Foundation (Архів візуальної історії Фонду Шоа), № 8453, свідчення Соні Берштейн.

[50] ДАРФ (Державний архів Російської Федерації), 7021-64-818, стор. 203. Див. також BA-L, B 162/5073,С. 649–657.

[51] BA-L, B 162/5071, стор. 89–92, заява Вільгельма Курта Пауля Гросса, 8 січня 1960 року.

[52] М.І. Мехеда, ред., Історія міст і сила Української РСР: Хмельницька область (Київ: Головна редакція Укр. Радянської енциклопедії АН УРСР, 1971), С. 655–656.

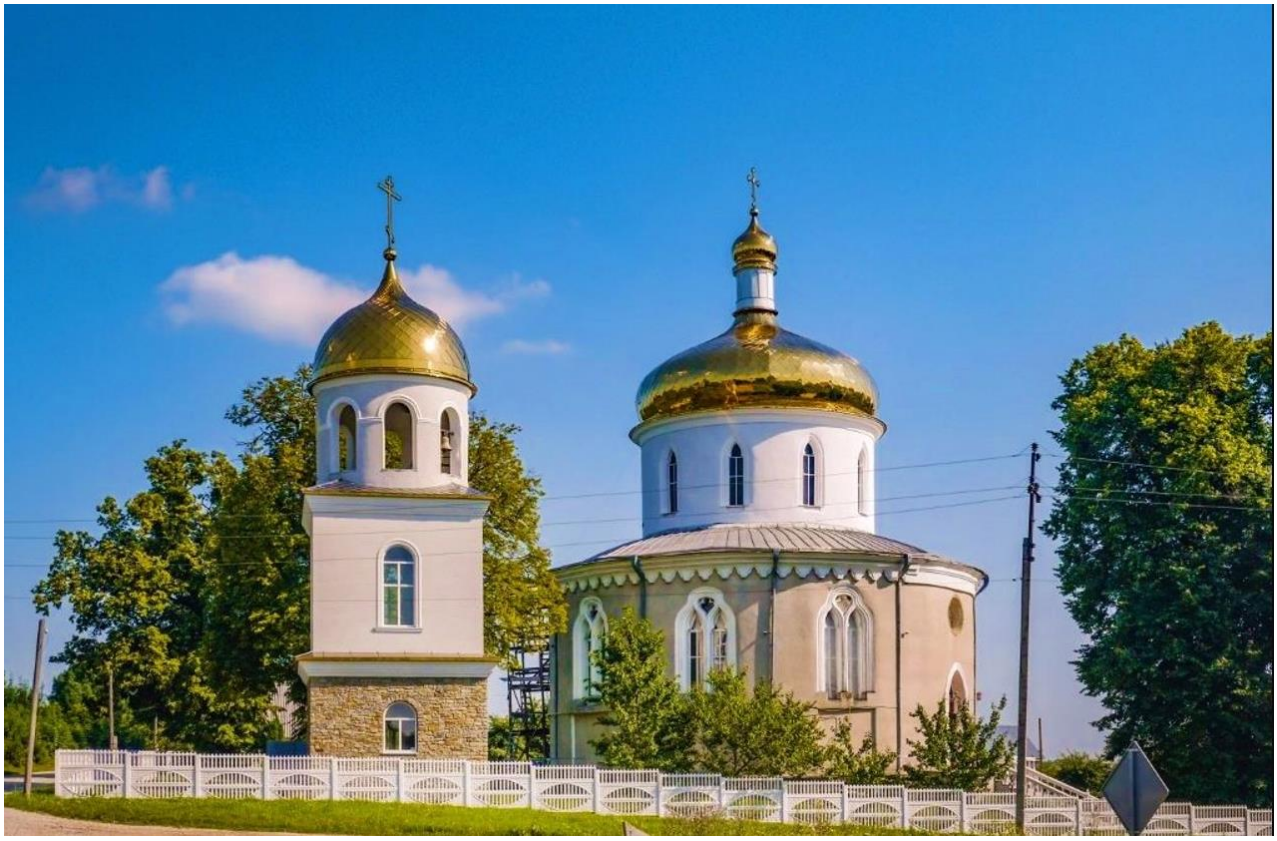
[53] YVA (Архів Національного інституту пам'яті жертв нацизму та героїв Опору, Яд Вашем, Ізраїль), M-52/179, p. 19

Меморіал полоненим радянським військовим і євреям, знищеним у Ярмолинецькому концтаборі.

Шатава[54]

У 1839-1862 роках збудовано круглу церкву-ротонду Іоанна Богослова, яка досі залишається головною пам'яткою Шатави.

Шатава — село в Маківській сільській територіальній громаді Кам'янець-Подільського району.

Вперше в історичних джерелах село Ступинці (так раніше називалися Маків та Шатава) згадується в 1482 році як володіння Вахни та Клари з Нищеслава. У свій час ця назва об'єднувала два поселення.

1558 р. перша документальна згадка про село Шатава.

Після численної зміни власників у 1565 році частина Ступинців залишилась у розпорядженні П'ясецьких, а село Шатава належало Гербуртам.

1750 р. Шатава отримала привілеї містечка, згодом підтверджені польським королем 1782 року з наданням дев'яти щорічних ярмарків[55].

У 1787 р. Войцех Раціборовський купує Шатаву в додачу до Макова.

Ще у XIX столітті селі ходила кумедна приказка, про те, що: «Маків та Шатава — як Краків та Варшава».

---

[54] Szatawa // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1890. — T. XI. — S. 807. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XI/807; Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa : nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 974-975. (пол.). URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=217

[55]Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 974.

В енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза і І. Ефрона наприкінці XIX століття було написано: Шатава (Шатов) — містечко Подільської губернії, Кам'янець-Подільського повіту, в 17 верстах на північний-схід від повітового міста, при річці Шатаві. 855 жителів, православна церква, 2 єврейських молитовних будинки, народне училище, винокурний завод.

с. Шатава, хата з внутрішнім закритим двором, 1930 р.[56]

Єврейська громада[57]

Згідно з ЄЕБЕ, в 1765 р. в кагалі Шатави і підлеглих йому «парафіях» проживало164 євреї.

За ревізією 1847 р. «Шатовське єврейське суспільство» складалося з 1136 душ. За переписом 1897 р. в Шатаві мешкало 725 євреїв із 2110 всіх жителів містечка.

Станом на 1913 р. діяли 2 синагоги. Євреям належали єдина аптекарська крамниця, всі 4 бакалійні та всі 4 мануфактурні.

Під час погрому 1919 р. у Шатаві було вбито 12 євреїв.

У 1926 р. у Шатаві було 100 єврейських господарств, проживало 434 євреї.

У 1930-х роках було створено єврейський колгосп.

---

[56] Світлина С. Таранушенка. URL: https://www.otkudarodom.ua/ru/shatava

[57] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том пятнадцатый. Трани — Шемини-Ацерет (1913). – С. 919. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom15_1913__ocr.pdf; Jewish Gen. URL: https://www.jewishgen.org/Communities/community.php?usbgn=-1053507

1 вересня 1941 р. були розстріляні євреї Макова та **Шатави** – 1218 осіб[58].

Ті, хто залишився згодом, загинули в гетто Дунаєвець і Кам'янця-Подільського у 1942 р.

Нині епістолярна спадщина акумульована в центральних, регіональних і відомчих архівах, приватних колекціях, у родинній документації [43]. Одна з найбільших фронтових кореспонденцій зосереджена у фондах Національного музею історії України у Другій світовій війні – близько 10 тис. одиниць, серед яких – унікальна епістолярна колекція «Непрочитані листи 1941-го року».

Про що писали родичам подільські євреї?.. Їхні листи вирізняються серед основного масиву. По-перше, вони написані грамотно, їхні автори закінчили школи, інші навчальні заклади. Зміст наповнений великою турботою про дітей, батьків, родичів, хвилюванням про їхню долю, страхом за своє життя, бо перші бомбардування забрали спокій місцевих жителів.

У Шатаві восени 1941 р. була вбита Р.Г. Штигольд, лист її дітей сповнений оптимізму та надії: «Дорога мамо, ми всі живі і здорові і від вас хочемо почути те ж саме... передаємо вам привіт і чекаємо на відповідь… 3.07.41 р.»[59].

Шатава, мацеви на єврейському цвинтарі.[60]

[58] Слободянюк П. Єврейські жертви на Поділлі в роки Другої світової війни // П. Слободянюк // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 122–127. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/11.pdf

[59] Демченко С. Долі подільських євреїв (за матеріалами колекції «Непрочитані листи 1941-го») //Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 4 (22) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2018. – 143-144. – 224 с. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/05.02.2019/pdf/full.pdf;

[60] URL: https://www.esjf-cemeteries.org/fenced/shatava-jewish-cemetery-2/